

**CLERUL LOCAL GRECO-CATOLIC DIN ARHIDIECEZA BLAJULUI
ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA:
TRASEE FORMATIVE ȘI COORDONATE
ALE CARIEREI ECLEZIASTICE**

Ion Cârja* , Cecilia Cârja**

Abstract. *The present study aims at bringing forward a research focused on a part of the clergy that was less studied in the religious historical research from the last decades. We refer here to what we can generically name as „the local clergy”, the priests and the protopopes from the Blaj Greek-Catholic archdiocese in the second half of the 19th century. The archdiocese of Blaj or the metropolitan diocese included most of the former Făgăraș episcopacy (from the founding of the metropolis in 1853), being the largest from the eparchies of the Romanian United Church in the timeframe we are interested in. The research we are putting forward wishes to note some elements relevant for the intellectual path and social status of the Greek-Catholic clergy from the are in question. Such elements are: the learning institutions, the way they obtained their positions, the coordinates and career paths. It is interesting to observe and to prove with quantitative data up to what point was the „religious vestment” passed on from one generation to another in the metropolitan diocese of Blaj – the existence of priestly dynasties, a reality encountered at that time in both religions shared by the Romanians from the intra-Carpathian area. Another point of focus will be the intellectual training of the parish clergy: how many of them had completed their studies (seminary of religious academy), respectively up to what point the so-called „moralist priests” – parish clergy with minimal training, focused mostly on the basic elements of the rite – still function in parishes at a time when the Romanian society was stirred by the beginning of the modernization process. Also, taking into account that after 1853 the Romanian United Church has again the option to send students with scholarships to study in Rome at the Urban College of the Propaganda Fide Congregation, it is interesting to see up to what point the clergy that studied in Rome and other faculties and seminaries from across the Empire (Ungvár, Budapest, Vienna) will serve in the parishes or whether they are to be found in the central levels of the archdiocese’s religious life. We believe that it is interesting to find out, at the same, what was the level of „practice of culture” of a parish priest from that period, in other words to what degree and up to what point, going beyond the strict religious obligations and the practicing of the rite, would the Greek-Catholic priests from the archdiocese of Blaj read the newspapers or ha libraries in their homes, whether they were active in the ASTRA departments etc. The material we propose will thus try to be a contribution based on documents, alongside several proposed lines of analysis and interpretation, with regards to the study of a social and professional category –the local Greek-Catholic clergy –that occupied an important part in the Romanian society from Transylvania in the second half of the 19th century – beginning of the 20th century.*

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: ioncarja@yahoo.it

** Cercetător, dr., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: ceciliacarja@yahoo.it

Keywords: Greek-Catholic clergy, intellectual training, religious career, The Greek-Catholic Church, religious identity.

Pentru Biserica greco-catolică românească, a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost o perioadă hotărâtoare. În viața ecleziastică a românilor din Imperiul habsburgic, monarhia dualistă de mai târziu, se atinge obiectivul autonomiei depline în sensul înlăturării jurisdicției unor ierarhii străine asupra celor două Biserici românești, fapt care echivalează cu triumful principiului național în Biserică. În ceea ce privește Biserica Română Unită, faptul a însemnat suprimarea autorității Arhiepiscopiei maghiare de rit latin de Esztergom asupra acesteia și constituirea celei dintâi ca Biserică mitropolitană *sui iuris*, supusă direct Sfântului Scaun de la Roma. Puține au fost perioadele din existența istorică a Bisericii greco-catolice ardelenice cu un conținut atât de consistent în desfășurări și cu urmări pe termen lung atât de importante. Ridicarea la statutul canonic de mitropolie de către papa Pius al IX-lea prin bula *Ecclesiam Christi ex omni lingua*, din 26 noiembrie 1853, și înființarea a două episcopii noi, la Gherla și la Lugoj, au consolidat instituțional Biserica românească transpusă teritorial acum sub forma unei provincii mitropolitane și i-au întărit dimensiunea misionară și prozelitară printre românii din Imperiul austriac. Atașată de o puternică tradiție răsăriteană¹, în interiorul arcului carpatic cu deosebire, și cu o identitate mai degrabă plurală la nivelul de ansamblu al provinciilor din care era alcătuită, Biserica română greco-catolică a făcut obiectul unor preocupări de organizare sistematică sub aspect constituțional din partea Sfântului Scaun, astfel încât tânăra provincie mitropolitană românească să fie dată ca model de organizare și pentru alte Biserici catolice de rit oriental². Participarea mitropolitului Ioan Vancea și a episcopului de Oradea Mare, Iosif Papp-Szilágyi, la conciliul Vatican I (1869-1870), a fost de asemenea un moment dintre cele mai importante din istoria Bisericii greco-catolice românești, ocazie cu care aceasta și-a afirmat deopotrivă comuniunea cu Scaunul apostolic roman și apartenența la catolicism, dar și identitatea sa de Biserică răsăriteană și românească³. Perioada pe care o avem în vedere înseamnă însă și un efort complex de organizare a acestei Biserici, materializat prin cele trei sinoade provinciale ținute în 1872, 1882 și 1900, urmate de sinoade diecezane care au implementat demersul de organizare ecleziastică la nivel eparhial și local. Interesante sunt, în această ordine de idei, cele două

¹ Cecilia Cârja, Ion Cârja, *On the Eastern Identity of the Romanian Greek-Catholic Church in the Second Half of the Nineteenth Century*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia”, vol. LVII, no. 2, decembrie 2012, p. 39–53.

² Nicolae Bocșan, Ion Cârja, *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 112; Ana Victoria Sima, *Santa Sede ed un progetto di modello ecclesiastico per i Romeni greco-cattolici dell'Impero austriaco, alla metà dell'Ottocento*, în vol. *I Romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica* [infra: *I Romeni e la Santa Sede ...*], a cura di Ion Cârja, Bucurest–Roma, Edit. Scriptorium, 2004, p. 117–123.

³ N. Bocșan, I. Cârja, *op.cit.*, passim; Idem, *A la recherche de l'identité. L'Église gréco-catholique roumaine au premier Concile de Vatican (1869-1870)*, „Nouvelles Études d'Histoire”, XI, publiées à l'occasion du XXe Congrès International des Sciences Historiques, Sydney 2005, București, Edit. Academiei Române, 2005, p. 191–205; Vezi și Ana Victoria Sima, *Affirming Identity. The Romanian Greek-Catholic Church at the Time of First Vatican Council*, Milano, Vita e Pensiero, 2013.

abordări privind modul în care trebuia organizată din punct de vedere canonic și disciplinar provincia greco-catolică de Făgăraș și Alba Iulia, respectiv perspectiva avansată de la Blaj sub forma deciziilor finale ale sinodului provincial din 1872, marcate de o notă pronunțat orientalizantă, și viziunea Sfântului Scaun, care include și inovațiile dogmatice ale conciliului Vatican I, așa cum rezultă din varianta corectată la Roma a Decretelor sinodale din 1872, trimisă la Blaj în formă definitivă spre a fi puse în aplicare în anul 1881⁴. La capătul acestui proces complex de reforme, greco-catolicismul românesc s-a fortificat sub aspect instituțional și identitar, atât pe zona ecleziastică, în raport cu celelalte biserici din Transilvania și cu catolicismul de rit latin din Monarhia austro-ungară, cât și sub aspect național în condițiile în care confesiunea și structurile bisericești continuă să dețină la români, în această modernitate târzie, rolul de element de identificare și individualizare etnico-națională. Relația dificilă și tot mai tensionată cu Autonomia Catolică din Ungaria, încă de la demararea acestui proiect, în 1868, până în anii primei conflagrații mondiale, a obligat Biserica Română Unită să se re poziționeze continuu și să-și elaboreze un discurs identitar tot mai aplicat în raport cu Biserica Catolică de rit latin din Ungaria, percepută ca o alteritate ostilă la adresa greco-catolicismului românesc⁵.

Istoria Bisericii greco-catolice române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea înfățișează o componentă pronunțat elitară, atât la nivelul instituției în sine, cât și în ceea ce privește prezența acestei biserici în viața națiunii române: contribuția comunității greco-catolice, prin școlile sale în primul rând, la formarea unei intelectualități românești tot mai diversificate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este una fundamentală, altfel spus elitele române din monarhia dunăreană din perioada cuprinsă între Revoluția de la 1848 și Primul Război Mondial sunt date la modul deosebit de consistent de confesiunea greco-catolică, fără a neglija prin aceasta contribuția Bisericii ortodoxe ardelenice, care cunoaște o veritabilă renaștere în perioada păstoririi arhierului Andrei Șaguna (1846–1873). O evoluție istorică atât de densă la nivelul de vârf al greco-catolicismului transilvănean, în care regăsim personalități și opere de mare valoare și relevanță culturală, continuatoarele ale Școlii Ardelene din veacul al XVIII-lea, stimulează în mod natural curiozitatea cercetătorului în direcția investigării nivelului local al vieții bisericești a românilor uniți, mai puțin cercetat, dar nu mai puțin interesant ca problematică de studiu. Parohiile, protopopiatele și vicariatele foranee formează structurile locale ale acestei Biserici și

⁴ Olivier Raquez, *Riflessioni sul primo Sinodo Provinciale della Chiesa Greco-Cattolica di Transilvania, tenuto a Blaj nel 1872*, în vol. *I Romeni e la Santa Sede ...*, p. 139–147.

⁵ Pe această temă, a se vedea: Ion Cârja, *Biserică și societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea (1869-1892)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 171–222 [infra: *Biserică și societate ...*]; Idem, *The Romanian Greek-Catholic Episcopate and the Hungarian Catholic Autonomy at the end of the First World War*, „Revista Arhivelor”, LXXXV, 2008, nr. 2, p.140–147; Cecilia Cârja, Ion Cârja, *Identità confessionale – identità nazionale. Le élites della Chiesa greco-cattolica romana e l'Autonomia cattolica dell'Ungheria nel periodo del dualismo (1867–1918)*, în vol. *National Identities and Transnational European Elites*, ed. Andrea Ciampani, Rita Tolomeo, Rubbettino, Soveria Manelli, 2015, p. 121–138; Vezi și: Gabriel Adriány, *Lo stato ungherese ed il Vaticano (1848–1918)*, în vol. *Mille anni di cristianesimo in Ungheria*, a cura di: Pál Cséfalvay, Maria Antonietta de Angelis, Budapest, Conferenza Episcopale Ungherese, 2001, p. 114.

acoperă întreaga geografie ecleziastică a confesiunii greco-catolice române, răspândită în toate ținuturile locuite de români din imperiul bicefal, transformat în anul 1867 în monarhie dualistă.

Ne propunem, în cuprinsul materialului de față, să zăbovim asupra diecezei mitropolitane a Blajului, în desfășurarea cronologică a celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, pentru a surprinde câteva aspecte legate de formarea, coordonatele carierei și nivelul de „practică culturală” ale clerului local de pe cuprinsul acestei eparhii. Structura ecleziastică ce face obiectul prezentei investigații – arhidieceza sau dieceza mitropolitană a Blajului – se prezintă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca un rezultat al rearondărilor teritoriale ale administrației bisericești greco-catolice, impuse de reformele de amploare pe care le-a cunoscut Biserica unită românească în această perioadă. Arhidieceza blăjeană deține în interiorul limitelor sale jurisdicționale o bună parte a teritoriului fostei episcopii de Făgăraș de până la înființarea provinciei mitropolitane în anul 1853. Înființarea mitropoliei a însemnat, între altele, o redimensionare teritorială a Bisericii greco-catolice românești, în interiorul căreia eparhia cu cea mai mare întindere era cea mitropolitană sub a cărei jurisdicție se aflau o parte a comunităților greco-catolice românești din interiorul arcului carpatic. Cu această ocazie, din fosta dieceză de Făgăraș au fost transferate nou înființatei episcopii de Gherla 29 de protopopiate. Conform datelor oferite de canonicul Victor Bojor, la înființare episcopia Gherlei a preluat 540 de parohii cu 350.000 de suflete ce aparținuseră episcopiei de Făgăraș (din acest calcul au fost omise foarte probabil filiile, încorporate odată cu parohiile în nou înființata dieceză armenopolitană)⁶. De asemenea, în momentul înființării episcopiei de Lugoj, din fosta episcopie de Făgăraș se vor transfera către aceasta 91 de parohii, cea mai mare parte fiind situate în comitatul Hunedoarei⁷. Din datele publicate în șematismul din 1865, tipărit cu câțiva ani înainte de moartea mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu, rezultă că dieceza mitropolitană era formată din 38 de protopopiate, 1 vicariat foraneu, 719 parohii dintre care prevăzute cu titulari 675, 358 filii, totalizând un număr de 368.549 suflete. Raportul întocmit de Ioan Vancea cu prilejul vizitei *ad limina* din 1886 prezintă un total de 725 de parohii (dintre care 4 nou convertite), cu 375.016 suflete, în arhidieceză. Arhidieceza a rămas, în mod incontestabil, cea mai întinsă eparhie a Bisericii greco-catolice, fapt ilustrat de rapoartele episcopatului român unit la vizita *ad limina* din 1886, care consemnau că după dieceza mitropolitană urma episcopia Gherlei, cu 486 parohii, apoi episcopia de Oradea Mare, cu 169 de parohii, și la urmă cea de Lugoj, cu 155 parohii. Conform șematismului din anul 1896, arhidieceza de Blaj prezenta următoarele date statistice: 2 vicariate, 1 vicar foraneu arhiepiscopesc, 32 protopopiate, 706 parohii (dintre care: 411 prevăzute cu parohi, 211 prevăzute cu administratori, 85 vacante), 601 filii, 406.330 suflete, 306 biserici de piatră, 444 biserici de lemn, 762 preoți seculari⁸. În acest cadru instituțional, în parohiile și protopopiile

⁶ Cf. Ana Victoria Sima, *O episcopie și un ierarh. Înființarea și organizarea Episcopiei Greco-Catolice de Gherla în vremea Episcopului Ioan Alexi*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 66–67.

⁷ Camelia Elena Vulea, *Biserica Greco-Catolică din Vicariatul Hațegului*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 41.

⁸ Ion Cârja, *Biserică și societate ...*, p. 69–70, 75.

arhiepiscopiei, activa ceea ce putem numi în mod convențional clerul local, „directorii de conștiință” ai unor comunități plasate în universul cultural rural, al satului tradițional. Preoții celor două Biserici românești erau așadar, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, slujitori ai unor parohii rurale, „popi de țară” în marea lor majoritate, sacerdoți într-o lume peste care modernizarea cu toate celelalte consecințe ale sale a ajuns mai târziu în comparație cu Europa occidentală.

Oamenii

Așa cum rezultă din „recensămintele” pe care Biserica însăși le organizează periodic – șematismele – în dieceza mitropolitană a Blajului, eparhia cea mai mare a Bisericii Unite sub aspectul întinderii teritoriale, preoțimea de parohie ocupă o pondere masivă în ansamblul clerului greco-catolic, care spre finalul secolului trecea de 750 de indivizi. Este de departe cea mai numeroasă categorie a clerului român unit, spre deosebire de nivelele superioare ale acestuia: arhiepiscopul (mitropolitul), canonicii, profesorii de teologie de la școlile Blajului. Demersul nostru de cercetare își propune să se ocupe de această categorie – reprezentanții Bisericii în cotidian pe lângă comunități și, pentru început, considerăm necesară o întrebare: cine erau acești oameni, care era profilul social și uman al preoțimii de parohie din Biserica greco-catolică din spațiul transilvan, aflat așa cum am văzut în aria de jurisdicție a arhiepiscopiei Blajului, în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea ? Era vizibil preotul în comunitate sub aspectul statutului social, al puterii materiale și al nivelului de pregătire intelectuală sau avem de-a face cu prototipul unui „popă de țară” care se confunda cu masa credincioșilor săi țărani, ca în veacurile anterioare ? La 1900 Biserica greco-catolică românească a aniversat bicentenarul unirii cu Biserica Romei, astfel că se pune întrebarea dacă preotul unit se afla atunci la un alt nivel de pregătire și prestație „la altar” decât preoțimea română de la 1700. În ce măsură, sub aspectul identității spirituale, clerul parohial greco-catolic era mai conștient, în această perioadă, de faptul că se numără printre „mădularele” Bisericii Catolice îmbrăcate în haina ritului răsăritean, decât antecesorii săi de la 1700 ? Articolul de față va încerca să aducă un răspuns, chiar și în linii mari pe alocuri, la aceste întrebări.

Dacă operăm cu un concept mai extins de „elite” în sensul de a include în această categorie nu doar elitele centrale, ci și „personalitățile” reprezentative de la nivel local, comunitar, atunci vom putea vorbi și despre preoțimea de parohie ca elită locală a unei Biserici. La dezbaterile referitoare la elite din istoriografia internațională, s-au asociat și contribuții românești semnificative, chiar dacă n-au avut întotdeauna un caracter programatic și sistematic⁹. Trei sunt elementele distinctive pentru această categorie

⁹ Din producția istoriografică de după 1990 care tratează problematica elitelor românești în spațiul transilvănean, a se vedea: Remus Câmpeanu, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999; Idem, *Elite românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; Ion Cârja, *Per una storia delle élites ecclesiastiche romene nella Transilvania dell'Ottocento. Alcune considerazioni*, in vol. *Vecchie e nuove élites nell'area danubiano-balcanica del XIX secolo*, a cura di: Rita Tolomeo, Rubbettino Editore, Soveria

restrânsă numeric din viața socială a unei comunități: știința de carte, statutul social și accesul la puterea de decizie. Știința de carte materializată în cele două deprinderi fundamentale: cititul, în primul rând al cărților prevăzute de desfășurarea curentă a cultului, precum și scrisul disting categoria preoțească de masa rurală, țărâtimea, în rândul căreia analfabetismul reprezenta o realitate considerabilă din punct de vedere cantitativ. Un preot de parohie, chiar având studii teologice complete („teolog absolut”), nu se putea compara cu un canonic sau cu un profesor de la școlile Blajului din punctul de vedere al volumului de cunoștințe și al capacității de a opera cu acestea¹⁰, totuși la nivel micro-comunitar, în parohia în care funcționa, era un punct de reper, o referință recunoscută în epoca despre care discutăm. Faptul se regăsește și la nivelul de ansamblu al națiunii române din Imperiul austriac (Monarhia austro-ungară din 1867), în sensul în care „oamenii Bisericii” rămân până târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, o parte consistentă a corpului elită. Astfel, potrivit unei estimări făcute de istoricul Ladislau Gyemánt, în Transilvania și în provinciile de la vest de aceasta din Imperiul habsburgic, locuite de români, pătura intelectuală a românilor se ridica în preajma revoluției de la 1848 la 5.343 de persoane, majoritatea fiind preoți, 2.036 ortodocși și 1.733 greco-catolici, în total 3.769, reprezentând 70,5% din totalul intelectualității românești. Urmău, în ordinea procentajelor, dascălii (23,8%), un număr redus de funcționari, 95 (1,8%), și doar 86 de avocați (1,6). Aceasta statistică nu cuprinde și inginerii, medicii, absolvenții academiilor de arte frumoase, ofițerii și alte categorii de intelectuali¹¹. Pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea tendința va fi de creștere numerică a intelectualității laice românești, fapt care se va regăsi și în rolul și poziția deținută de aceasta în comunitatea românească și, cu deosebire, în mișcarea de emancipare politico-națională.

Această elită locală greco-catolică nu este nici ea omogenă la rândul ei, în interiorul său se regăsește o stratificare ierarhică dată de încadrarea instituțională și de atribuțiile concrete ale fiecărui nivel de competență al personalului bisericesc. Componenta clerului local greco-catolic și a celui ortodox de altfel, la românii din Transilvania secolului al XIX-lea, era în esență aceeași: preoți și protopopi, cu anumite variații terminologice, dar și de atribuții la greco-catolici, unde regăsim administratori parohiali, viceprotopopi sau administratori protopopești, care funcționau în anumite parohii și protopopiate în locul titularilor. În Biserica greco-catolică mai găsim încă o particularitate instituțională care diversifică în conținutul lor elitele ecleziastice, vicariatul foraneu, o inovație preluată și aceasta ca și capitlul de la Biserica latină, de către episcopul Ioan Bob (1782–1830) la începutul secolului al XIX-lea¹². După cum este bine

Mannelli, 2011, p. 51–72; Vlad Popovici, *Studies on the Romanian Political Elite from Transylvania and Hungary (1861–1918)*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2012, p.150.

¹⁰ Despre educația și formarea profesională a canonicilor și profesorilor, vezi *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853–1918)*. Dicționar, întocmit de: Mirela Popa-Andrei (coord.), Diana Covaci, Ana Victoria Sima, Mihaela Bedeccean, Aurelia Dan, Iosif Marin Balog, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2013, passim.

¹¹ Apud Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806-1948)*, Târgu Mureș, Edit. Universității Petru Maior, 2007, p. 33.

¹² Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782–1820)*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2007, p. 255–277, 291–307.

cunoscut, în Biserica greco-catolică românească a secolului al XIX-lea existau următoarele vicariate foranee: Făgăraș, Hațeg, Rodna, Șimleu, Maramureș, cu precizarea că din punctul de vedere al poziției și al statutului vicarul foraneu poate fi încadrat în rândurile clerului local, deși el se află din punct de vedere ierarhic pe o treaptă intermediară între protopop și episcop¹³.

Preotul român greco-catolic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea este o figură cu o identitate inteligibilă atât din perspectivă spirituală și a identității ecleziastice, cât și din perspectiva identității naționale, în lumea satului transilvănean. Ca „păstor de suflete”, se apropia foarte de mult de preotul ortodox, cu care avea în comun ritul răsăritean, alături de o serie de alte elemente de natură instituțională, canonică, disciplinară, pe care Biserica Română Unită continua să le păstreze în pofida faptului că procesul de latinizare, devenit aproape inevitabil după Conciliul Vatican I, avea să afecteze patrimoniul său identitar răsăritean. În percepția propriilor credincioși, de altfel, diferențele de încadrare identitară dintre „papa unit” și cel „neunit” erau puțin perceptibile, dacă nu chiar irelevante. Pentru enoriașii din lumea rurală ardeleană, la care confesiunea continua să fie un element de individualizare a identității etnice, nu era deloc lipsit de importanță faptul că, în pofida unor diferențe de dogmă (cele patru puncte florentine), puțin sau deloc accesibile unor credincioși de un nivel cultural precar, preotul era de „lege românească”. Dacă pentru un sacerdot greco-catolic, preotul ortodox reprezenta o alteritate de proximitate, nu la fel stăteau lucrurile pe linia raportării la figura unui preot catolic de rit latin sau de altă confesiune din câte existau atunci în Transilvania (reformate-calvin, unitarian, evanghelic), față de care, pe lângă specificitatea confesională, intervenea și clivajul de tip etnico-național¹⁴.

Trasee și instituții de formare

Problematica formării elitelor ecleziastice ne obligă la un inventar fie și succint al instituțiilor școlare care au contribuit la pregătirea personalului clerical, episcopii sau canonicii de la nivelul de vârf al ierarhiei bisericești, precum și protopopii și preoții la nivelul lumii satelor. Cele două Biserici ale românilor transilvăneni și-au organizat școli pentru pregătirea personalului preoțesc, acest efort devenind tot mai vizibil și mai manifest odată cu modernitatea. Biserica greco-catolică are meritul de a fi înființat la mijlocul secolului al XVIII-lea instituții școlare care vor juca pentru multă vreme de acum încolo un rol foarte important, pentru Biserica greco-catolică și deopotrivă pentru națiunea română în ansamblul său. Astfel, episcopul unit Petru Pavel Aron înființează la Blaj, în 1754, trei școli: elementară, „latinească” sau „a limbilor și științelor”, din care se

¹³ Despre statutul vicarului foraneu, precum și despre organizarea și funcționarea instituției vicariale în Biserica greco-catolică românească din perioada studiată, vezi: Mirela Andrei, *La granița Imperiului. Vicariatul Greco-Catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2006, p. 11–37.

¹⁴ A se vedea în acest sens Nicolae Bocșan, *Alterități în relațiile interconfesionale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (romano-catolic – greco-catolic)*, în vol. *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, coord. Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, Reșița, Edit. Banatica, 1996, p. 96–110.

va dezvolta un liceu, și „școala de preoție” sau seminarul¹⁵. Întemeierea școlilor blăjene reprezintă pe plan educațional și cultural un fapt de importanță crucială pentru românii ardeleni în secolul al XVIII-lea, aceste școli fiind de acum încolo timp de un secol singurele instituții de învățământ de acest nivel ale comunității românești din Transilvania. La un an după moartea fondatorului său, în 1765, gimnaziul din Blaj avea numărul complet de 5 clase. În anul 1781, a luat naștere la Blaj, prin decret imperial, seminarul diecezan, care va ajunge în anul 1832 la durata de patru ani de studiu. În activitatea seminarului a intervenit o întrerupere, începând cu anul 1785, când împăratul Iosif al II-lea a interzis funcționarea seminariilor diecezane, lăsându-le doar pe cele centrale, care pentru românii greco-catolici era la Leopoli (Lemberg), urmașul său, împăratul Leopold, revenind asupra acestei măsuri. În condițiile în care școlile blăjene nu puteau pregăti numărul de preoți cerut de comunități, episcopul Ioan Bob (1783–1830) introduce uzanța de a trimite în sate așa-numiții preoți „moralști”, tineri care se instruiău la Blaj în cele bisericesti o perioadă mai scurtă. Aceștia se dosebeau de cei care absolveau seminarul, calitate pe care documentele de epocă o denotau cu expresia „teolog absolut”. La școlile blăjene au activat la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului al XIX-lea trei mari personalități ale culturii române din Transilvania, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior. Arhieriei care vor urca în scaunul de la Blaj în perioada următoare vor acorda o atenție specială instituțiilor de învățământ, inclusiv seminarului, și se vor preocupa în egală măsură și de extinderea școlilor elementare la sate, așa-numitele școli populare. O prioritate cu totul specială a acordat școlilor și învățământului patronat de Biserica greco-catolică, mitropolitul Ioan Vancea (1869–1892)¹⁶.

Este un lucru bine cunoscut faptul că unirea cu Roma a deschis românilor din Imperiul habsburgic posibilitatea de a se conecta la valorile civilizației occidentale. Pe lângă multe alte consecințe benefice, intrarea românilor în comuniune cu catolicismul le-a deschis calea emancipării în plan cultural, a racordării la valorile culturii occidentale. Unirea cu Roma în plan bisericesc a însemnat, se poate spune, și momentul nașterii elitelor moderne ale românilor, începutul unui fenomen de iradiere culturală de amploare, care s-a repercutat inițial asupra comunității românești din Imperiul habsburgic și a cuprins, într-o a doua etapă, și spațiul sud-est carpatic. Începând cu deceniul al patrulea al secolului al XVIII-lea, primii studenți trimiși de episcopia de Făgăraș: Silvestru Caliani, Grigore Maior și Petru Pavel Aron, au inaugurat seria bursierilor români la Roma. Este, totodată, vorba de o primă etapă, a studiilor făcute la Roma de tineri trimiși de Biserica greco-catolică, o etapă fecundă care include printre cei care au ilustrat-o și pe Gheorghe Șincai și Petru Maior, personalități de referință, care au fundamentat ulterior prin opera

¹⁵ *Biserica Română Unită – 250 de ani de istorie*, Cluj-Napoca, Edit. Viața Creștină, 1998, p. 44–45.

¹⁶ Despre istoria școlilor blăjene a se vedea: *Școlile greco-catolice ale Blajului – 250 de ani de credință și cultură. Sesiunea de comunicări științifice Blaj, 8-9 octombrie 2004*, coord. Delia Aldea, William Alexandru Bleiziffer, Marcela Ciorrea, Blaj, Edit. Buna Vestire, 2004; Iacob Mârza, *École et nation. Les écoles de Blaj à l'époque de la renaissance nationale*, Cluj-Napoca, Institut Culturel Roumain, 2005; Daniela Mârza, *Învățământ românesc în Transilvania. Școlile Arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2011.

lor renașterea culturală a românilor din Transilvania, fiind receptate ca aparținând, alături de Samuil Micu, binecunoscutei triade a culturii românești din secolul al XVIII-lea, *Școala Ardeleană*. Această etapă se încheie în anul 1781, când împăratul Iosif al II-lea a interzis trimiterea de noi studenți la Roma, indicând ca suma destinată pentru întreținerea lor să fie folosită pentru necesitățile seminarului din Blaj¹⁷. În acest răstimp, 1781–1853, Biserica greco-catolică va trimite tineri la studii la școlile teologice din Imperiu, în special la Viena, la Seminarul central pentru uniți.

Înființarea în anul 1853 a provinciei mitropolitane de Alba Iulia și Făgăraș, pentru românii greco-catolici din Imperiul Habsburgic, a pus capăt interdicției iozefine formulate anterior. Papa Pius al IX-lea, dorind să relanseze accesul românilor uniți la studii în Cetatea Eternă, a constituit patru fundații care să susțină financiar studiile la Roma a patru alumni din provincia mitropolitană de Alba Iulia și Făgăraș¹⁸. Este un moment de referință care relansează o conexiune foarte importantă a românilor transilvăneni, nu numai cu catolicismul, ci și cu valorile civilizației occidentale. Alături de Roma, prezența românilor din Imperiul austriac și apoi austro-ungar la studii, sporește în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, astfel că pe români îi vom regăsi în numeroase gimnazii, colegii și universități ale Europei centrale și de vest, începând de la Budapesta, Viena, Ungvár și Trnava, până la Berlin, München, Paris și altele. Reluarea oportunității de a trimite studenți la Roma de către Biserica Română Unită, în primii ani ai perioadei post-pașoptiste, coincide cu începutul unui proces de amploare de formare a elitelor moderne la scara întregii națiuni române. Elita clericală greco-catolică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a studiat în principal la facultăți de teologie de la universitățile din Budapesta, Viena și la Colegiul de Propaganda Fide din Roma. După reluarea burselor la Roma, primii care au beneficiat de acestea, reînnoind firul întrerupt în 1781, au fost Ioan Szabó, Victor Mihályi de Apșa, Augustin Luran și Vasile Lucaciu¹⁹.

Coordonatele carierei

Clerul celor două Biserici românești din Transilvania perioadei pe care o avem în vedere își desfășoară activitatea în instituții care, mai mult decât în trecut, își propun să funcționeze după reguli, cu alte cuvinte atât clerul superior, cât și preoțimea de parohie din teritoriu sunt oameni ai unui sistem, instituția bisericească, cunoscând acum o

¹⁷ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 18–20.

¹⁸ Angelo Tambora, *Decadenza e rinascita nel sec. XIX (1798–1897)*, in vol. *Il Collegio Greco di Roma. Ricerche sugli alunni, la direzione, l'attività*, coord. Antonis Fyrigos, Roma, 1983, p. 99.

¹⁹ Evidența tinerilor români greco-catolici care au studiat la Roma în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a se vedea la Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești ...*, p. 722–723. Pe această temă, vezi și Ana Victoria Sima, *Roma vista da vicino. Impressioni e atteggiamenti degli studenti romeni nella Città Eterna (nella seconda metà dell'Ottocento)*, in vol. *Dal cuore dell'Europa. Omaggio al professor Cesare Alzati per il compimento dei 70 anni*, coord. Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan, Ovidiu Augustin Ghitta, Ana Victoria Sima, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 143–153.

perioadă de reformare și reorganizare sub aspect constituțional-legislativ. Biserica greco-catolică românească trece printr-o epocă de prefaceri majore, este o perioadă de construcție și reorganizare instituțională fără precedent, cu impact asupra vieții bisericești la toate nivelele și cu consecințe pe termen lung. Cele trei sinoade provinciale din 1872, 1882 și 1900 vor elabora o legislație care încorporează între altele, în conținut și în spirit, deciziile conciliului Vatican I; va rezulta un elaborat legislativ care va fi transmis și impus întregii vieți bisericești prin intermediul sinoadelor arhidiecezane (diecezane). Astfel, după ridicarea la statutul canonic de provincie mitropolitană, Biserica greco-catolică românească va defini un normativ care va sta la baza funcționării, în cotidian, a instituțiilor centrale și locale, va încerca să uniformizeze practici, să interzică sau să corecteze diferite uzanțe, să introducă practici și uzanțe noi. La întâlnirea dintre acest demers de factură instituțională, promovat de elitele acestei Biserici, și nivelul popular, comunitar, al vieții religioase, îi găsim pe oameni, personalul clerical, „administratorii” de fiecare zi ai vieții spirituale și ecleziastice. În ceea ce numim clerul local greco-catolic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, intră în primul rând preoții și protopopii, alături de vicarii foranei, care aparțin de facto clerului local, fiind în același timp mai mult de atât: un nivel de putere și jurisdicție intermediar între protopop și episcop.

În aparență omogene, primele două trepte de la acest nivel al vieții bisericești, preoții și protopopii, au cunoscut în Biserica greco-catolică un proces de diversificare sub aspectul denotației și al atribuțiilor. Astfel, în rândul clerului local greco-catolic din epocă întâlnim: preoți titulari, preoți administratori, preoți capelani sau cooperatori și preoți militari²⁰. Funcția de protopop a cunoscut și ea redimensionări și diversificări, în Biserica greco-catolică, începând din secolul al XVIII-lea. Din cea de a doua jumătate a veacului luminilor, funcției de protopop i se asociază alte denotațiuni, foarte probabil din dorința centrului episcopal de-și întări controlul asupra jurisdicțiilor ecleziastice locale, opinează istoricul Greta-Monica Miron²¹. Primul titlu care apare alături de cel de protopop este cel de vice-protopop sau sub-arhidiacon, existent foarte probabil încă de pe timpul episcopului Atanasie Rednic (1764–1772). O amplă diversificare a „claselor” de protopopi va avea loc ulterior, în perioada păstoririi la Blaj a lui Grigore Maior (1772–1782), când potrivit lui Alexandru Grama există nu mai puțin de șase trepte protopopiale: decanii, arhidiaconii sau protopopii, inspectorii, notarii, jurații și protopopii sau arhidiaconii onorari. Redimensionări semnificative la acest nivel ierarhic va aduce păstoria lungă a episcopului Ioan Bob (1782–1830), promotor al unor politici de reforme din care n-au lipsit accente centralizatoare și latinizante, dacă ne gândim numai la faptul că „împrumută” din Biserica de rit latin două elemente de organizare instituțională: capitulul și vicariatul foraneu. Împărțirea demnității protopopiale în trei nivele: protopop, vice-protopop și administrator protopopesec, a fost percepută ca o măsură care afecta prestigiul social al protopopilor, stârnind o dezbatere aprigă în epocă și mai târziu, un oponent de calibrul acestei politici duse de episcopul Bob în legătură cu instituția protopopiatului fiind istoricul Petru Maior²². Este o dezbatere care se reia,

²⁰ Pentru dieceza de Gherla, a se vedea Ciprian Rigman, *Parohii, filii și preoți în Episcopia Greco-Catolică de Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea (1856-1868)*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2016, p. 36.

²¹ Apud Idem, *Protopopiate și protopopi în Dieceza Greco-Catolică de Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, p. 56.

²² Vezi mai pe larg *ibidem*, p. 56–70.

periodic, la nivelul intelectualității și al clerului greco-catolic, cu punerea în evidență a acelor componente identitare pe care le avea în mod inevitabil această Biserică de rit răsăritean, aflată în comuniune cu Catholicismul. În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dezbaterile se reiau cu forță în contextul inovațiilor latinizante impuse de Conciliul Vatican I, ale cărui hotărâri au trebuit să fie adaptate și la nivelul Bisericilor locale, chiar dacă până la un punct cel puțin, în zona polemicii politico-eceziastice găzduite în special de presă și susținută de intelectualitatea laică mai ales, dimensiunea latinizantă a politicii Romei față de Biserica Unită a fost, la nivelul percepției, evaluată în tonalități exagerate. Mitropolitul Ioan Vancea însuși, perceput de cercurile conservatoare și filo-orientale din Biserica Română Unită drept un campion al „latinizării”²³, a încercat să restaureze autoritatea protopopilor prin recăpătarea de către aceștia (a forurilor protopopești, de fapt) a calității de scaun de judecată de primă instanță²⁴.

Elaboratul legislativ referitor la preoții parohi și protopopi, care norma sub aspect canonic viața bisericească greco-catolică în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este cuprins în *Decretele* primului sinod provincial, partea a doua, capitolele VIII și IX. Remarcăm faptul că enunțul legislativ în sine nu se referă la circumscripția bisericească propriu-zisă, parohia sau protopopiatul, ci la personalul clerical deținător al funcției în cadrul acestora: parohii respectiv protopopii. Puterea lor este definită în *Decrete* ca un rezultat al deciziilor ierarhice superioare, și nu ca o materializare a unor alegeri, a unui procedeu de tip electoral. Astfel, parohul este acela „pre carele episcopul îl pune preste un teritoriu anumit, dându-i putere ordinară, de a purta grijă de sufletele credincioșilor din acela”. Preoții parohi au următoarele îndatoriri: administrarea sacramentelor în afară de cel al hirotoniei, grija pentru buna desfășurare a cultului divin și pentru întreținerea locașului de cult, păstrarea rânduielii la încheierea logodnelor și a căsătoriilor, supravegherea moralității credincioșilor, predicarea cuvântului lui Dumnezeu, catehizarea, îndeplinirea atribuțiilor de director de școală confesională, dreptul de folosi sigiliul propriu și de a participa la sinoadele diecezane și la alegerea episcopului. Aceleași drepturi și îndatoriri le au și administratorii parohiali²⁵.

Protopopii și administratorii protopopiali au atribuții care derivă de asemenea din numirea lor în funcție de către episcop: „Episcopii spre a-și ușura inspecțiunea și guvernarea diecezelor, le subîmpărțiră pre acestea în cercuri, punând în fruntea acelor preoți învățați, pii și prudenți, cari de comun figurează în biserica noastră sub nume de protopopi, fiind și dânșii după părerea canoniștilor ai bisericii greco-catolice următori în oficiul corepiscopilor celor de demult. Precum corepiscopii aveau jurisdicțiune în ținuturile încredințate lor prin episcopii diecezani, așa și protopopii au aceeași putere delegată dependentă de la scaunul protopopesc.”²⁶

²³ A se vedea în acest sens abordarea virulent polemică a politicii eceziastice a acestui arhiereu, de către Nicolae Densușianu, *Independența bisericească a Mitropoliei Române de Alba Iulia. Cercetare istorico-critică despre relațiunile bisericești române din Mitropolia Albei-Iulie cu Biserica Romei*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, 1893.

²⁴ Ioan Vancea, *Correspondență cu Sfântul Scaun (1865-1890)*, ediție, studiu introductiv și note de Ion Cârja și Daniel Sularea, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 15, 61–62.

²⁵ Ioannes Dominicus Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, tom XLII, *Synodi Orientalis, 1865-1874*, ediție de Ludovico Petit și Ioanne Baptista Martin, Paris, 1910, col. 525–527.

²⁶ *Ibidem*, col. 521.

Conform acestor prevederi de legislație bisericească, îndatoririle protopopilor constau în: să viziteze anual tuturor parohiile din circumscripția protopopească, să redacteze rapoarte anuale adresate scaunului episcopal, referitoare la moralitatea credincioșilor, să-i catehizeze pe credincioși și să-i îndemne să-și dea copiii la școală, să supravegheze averea bisericii și să se preocupe de sporirea acesteia, să vegheze asupra bune desfășurări a cultului religios, în calitate de inspecți școlari pe raza districtului protopopesc pe care îl administrează, să asiste, în persoană sau prin delegat, la examenele școlare semestriale, să sesizeze scaunul episcopesc în legătură cu orice problemă mai deosebită sub aspect religios sau administrativ. Potrivit aceluiași decret sinodal, protopopii aveau următoarele drepturi: convoacă clerul din subordine la diferite adunări și să le prezideze, îi desemnează pe preoții judecătorești la forul protopopesc, judecă în for delegat de primă instanță, conferă cărțile de cununie, se pronunță asupra validității căsătoriilor, introduce și instalează preoții și învățătorii, se ocupă de înmormântarea preoților decedați și de administrarea bunurilor rămase, se îngrijește de administrarea parohiilor vacante, ia parte la sinoadele diecezane și se consultă cu episcopul în probleme de administrație bisericească, comunică clerului și credincioșilor hotărârile sinoadelor diecezane, participă la alegerea episcopului, are dreptul de a percepe venituri și beneficii protopopești conform statutelor diecezane în vigoare, dreptul de proedrie în sinoadele diecezane, dreptul de a fi apelat cu titlul de „Preaonorat Domn” și de a avea sigiliu²⁷.

Organizarea pe plan local a Bisericii Greco-Catolice conține unele aspecte care o particularizează ca specific în raport cu Biserica Ortodoxă: este vorba de elemente care leagă sub aspect jurisdicțional parohia și protopopiatul de nivelele de conducere ecleziastică mai înalte, adică de vicariatul foraneu, o instituție cu rol intermediar între episcopie și protopopiat. Nivel instituțional care nu se regăsește în organizarea Bisericii Ortodoxe. Cu o jurisdicție care nu depășește în unele cazuri întinderea unui protopopiat, vicariatul foraneu are în principal funcția de a administra ținuturile mai îndepărtate ale episcopiei. Capitolul VII din partea a doua a *Decretelor*, intitulat *Despre vicarii foranei*, afirmă că vicarii foranei sunt „ajutătorii episcopopești așezați prin dieceze” de către episcop, în ținuturi mai îndepărtate de catedra acestuia și, la fel ca protopopii, sunt urmașii „corepiscopilor celor de demult”. Delimitarea de atribuții între cele două funcții arată astfel: „Datorințele vicarilor foranei, precum și drepturile acestora afară de dreptul onorific al proedriei față cu protopopii și afară de oarecare jurisdicțiune delegată mai extins, convin cu cele ale protopopilor.”²⁸

Sub aspectul întinderii teritoriale, atât parohia cât și protopopiatul sunt inegale, în sensul în care avem de-a face cu parohii mari și bogate, cu mii de credincioși, cu biserici frumoase de piatră și cărămidă, care aveau resursele necesare pentru întreținerea de pildă a școlilor confesionale prin eforturi proprii. Au existat, de asemenea, în epocă, numeroase parohii sărace, cu credincioși puțini, situații în care o școală confesională era susținută

²⁷ *Ibidem*, col. 521–525.

²⁸ *Ibidem*, col. 521.

prin eforturile comune ale ambelor confesiuni românești de la nivelul unei localități, școala elementară numită și „poporală” devenind în acest caz una mixtă²⁹.

Coordonatele de carieră ale clerului local greco-catolic și ale ierarhiei superioare deopotrivă sunt așadar determinate de cadrul legislativ care cunoaște, în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o reînnoire substanțială. Legislația canonică greco-catolică despre care facem vorbire a prevăzut sarcinile și îndatoririle aferente rangurilor din ierarhia bisericească (mitropolit, episcop, vicar, protopop, paroh), dintr-o perspectivă puternic centralistă și cu mare accent pe funcționarea ierarhiei de la vârf înspre baze, un demers legislativ în consonanță cu spiritul catolicismului din epocă și mai ales cu impulsurile care veneau dinspre elaboratul conciliului Vatican I. Pe durata de timp avută în vedere, structura diecezei mitropolitane a Blajului a fost reorganizată, primind o nouă configurație administrativ-teritorială prin reducerea protopopiatelor, în anul 1881, de la 39 la 32, și prin înființarea unui nou vicariat foraneu, numit „al secuimii”, al doilea după cel de Făgăraș. Cele trei sinoade arhiepiscopice, din 1869, 1882 și 1889, sunt momente de referință în organizarea diecezei mitropolitane, mai ales al doilea, din anul 1882, care integrează legislația primului sinod provincial în elaboratul decizional valabil pentru arhiepiscopie. Demersul de anvergură de organizare instituțională a Bisericii greco-catolice a făcut obiectul unor abordări polemice, în epocă și ulterior. Este vorba de opinii care acuzau prin aceasta diminuarea specificului răsăritean al Bisericii Române Unite. Dar „latinizarea”, atâta cât a fost, a însemnat expresia unei politici de organizare coerentă a acestei Biserici, o politică ce a depășit stadiul dezideratelor și al declarațiilor de intenție coborând în zona înfăptuirilor concrete. În foarte mare măsură, această operă organizatorică a arhiepiscopiei și a provinciei mitropolitane se datorează mitropolitului Ioan Vancea (1869–1892)³⁰.

Materialul documentar pe care se bazează prezenta cercetare ne permite să mergem dincolo de dimensiunea legislativă și de evoluția în planul organizării instituționale a Bisericii greco-catolice române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dintre sursele arhivistice privind viața bisericească din arhiepiscopia greco-catolică a Blajului în această perioadă, s-au păstrat protocoalele vizitațiilor canonice făcute de mitropolitul Vancea în trei unități teritoriale ale diecezei mitropolitane: protopopiatul Alba Iuliei, vizitat în perioada 10–12 iunie 1873, vicariatul foraneu al Făgărașului (21 septembrie – 4 octombrie 1874) și protopopiatul Mureșului (numit și de Târgu-Mureș) (21–25 septembrie 1876)³¹. Aceste materiale ne facilitează accesul la dimensiunea cotidiană a vieții religioase a românilor uniți din circumscripțiile menționate, furnizând informații dintre cele mai interesante. Un prim aspect pe care ni-l relevă aceste documente se

²⁹ O perspectivă comparată asupra modului de organizare și funcționare a instituțiilor din cele două Biserici românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a se vedea la Cecilia Cârja, *Instituții ecleziastice la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX. Perspectivă comparată*, în vol. *Identitate și alteritate 4. Studii de istorie politică și culturală*, coordonatori: Constantin Bărbulescu et al., Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 53–78.

³⁰ Ion Cârja, *Biserică și societate ...*, p. 306–307.

³¹ Datele furnizate de procesele verbale ale acestei vizite canonice, referitoare la calificarea preoților și vechimea lor în oficiu, le-am sistematizat în cele trei tabele plasate în Anexă.

referă la nivelul de pregătire intelectuală a preoțimii din parohiile vizitate de arhiepiscopul Vancea. La acest capitol datele problemei arată astfel: în protopopiatul Alba Iulia, cu un total de 12 parohii, vizitația făcută de Vancea consemnează că în opt parohii erau titulari preoți absolvenți ai seminarului teologic – faptul este consemnat în fiecare caz, în procesul verbal al vizitației, la „cualificațiune”, ca „teolog” sau „teolog absolut” (unul dintre aceștia fiind un „teolog extern”), la care se adaugă trei „moralști” – preoți cu pregătire mai sumară, care nu dura mai mult de câteva luni; parohia Cricău fiind vacantă o administra preotul Nicolae Giurcă din Bucurdea Vinoasă. În vicariatul Făgărașului, cu un total de 46 de parohii, raportul dintre preoții cu studii minimale și cei cu formația teologică completă este invers față de situația precedentă: aici avem opt „teologi”, dintre care la patru se specifică „teolog extern”, 29 „moralști”, iar pentru 10 parohii se precizează că „preotul lipsește”, acestea fiind administrate de preoți din parohiile vecine, iar la Săsăciori preotul titular figurează ca suspendat, acest oficiu parohial fiind administrat de Iacob Micu, parohul din Șevestreni. În cel de al treilea caz, protopopiatul Mureșului, cu un total de 37 parohii, 13 preoți sunt „teologi” (dintre care doi „externi”), 13 „moralști”, iar în 10 parohii „preotul lipsește”, administrarea lor fiind încredințată unor preoți din vecinătate. Ceea ce surprinde în aceste date este prezența consistentă a preoților „moralști”, una covârșitoare am putea spune, în cazul vicariatului Făgărașan, 29, în timp ce preoți cu studii complete sunt numai 8. În protopopiatul Mureșului „teologii absoluți” și „moralști” sunt la egalitate, în timp ce în protopopiatul Alba Iulia numărul „moralștilor” este minim, de numai trei preoți, opt având formația teologică completă. Care este explicația acestei stări de lucruri? În primul rând, considerăm că trebuie admisă posibilitatea limitată a școlilor blăjene și a altor instituții de profil din Imperiu sau de la Roma, unde Blajul reîncepe să trimită bursieri după 1853, de a furniza preoți cu studii teologice complete pentru toate parohiile arhiepiscopiei, care de la înființarea mitropoliei în 1853 n-au fost niciodată mai puține de 700 ca număr. Trimiterea de personal clerical cu studii mai sumare, a cărui pregătire dura mai puțin, era o necesitate în aceste condiții, pentru a se asigura exigențele curente ale vieții religioase din parohii. Protopopiatul Alba Iuliei era probabil mai „atractiv” pentru amatorii de cariere preoțești, ca urmare a situației sale la mică distanță de centrul arhiepiscopiei. Protopopiatul Mureșului prezintă o situație mai echilibrată din punctul acesta de vedere, în pofida faptului că multe dintre parohiile de aici prezentau o stare materială precară și credincioși mai puțini. Ceea ce surprinde este numărul mare de preoți cu formație teologică minimă în vicariatul Făgărașului, structură aflată la extremitatea sudică a diecezei mitropolitane, într-o zonă în care confesiunea majoritară printre români era Ortodoxia, și nu Greco-Catolicismul și așezată în vecinătatea Ortodoxiei românești sud-carpătice. În același vicariat al Făgărașului îl găsim pe Alexandru Micu, paroh în Făgăraș și deținător al funcției de vicar foraneu, în dreptul căruia procesul verbal al vizitației canonice menționează „teolog de Viena”³². Este singurul caz întâlnit în derularea celor trei vizitații canonice din care cităm, de preot cu studiile teologice făcute în afara Transilvaniei, la o universitate de prestigiu. Acest fapt, împreună cu întreaga informație oferită de această vizită canonică, ne permite o

³² Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Alba, Fond *Mitropolia Română Unită-Cabinetul Mitropolitului*, Dosar nr. 957/1873–1876, passim.

constatare: în parohiile rurale, așa cum erau majoritatea covârșitoare a celor din arhiepiscopia, nu ajung preoți cu înalte studii teologice, făcute la seminariile ori academii teologice din imperiu sau de la Roma, decât cel mult pasager. Vicarul Micu de la Făgăraș este singurul caz de acest gen, în contextul pe care îl analizăm. Absolvenții unor școli teologice de tradiție din afara Transilvaniei sau a Imperiului erau puțini la număr, dacă ne gândim numai la faptul că fundația înființată de Pius al IX-lea în 1853 permitea fiecăreia dintre cele patru episcopii ale provinciei mitropolitane de Alba Iulia și Făgăraș să trimită la studii la Roma câte un bursier; traseele de carieră ale acestora se derulau de regulă în zona administrației centrale a arhiepiscopiei și mitropoliei sau erau plasați ca profesori la școlile blăjene.

Vizita canonică făcută de mitropolitul Vancea în cele trei subunități teritoriale ale arhiepiscopiei în perioada 1873–1876 ne prezintă o varietate de situații din zona administrației bisericești în primul rând, unele sunt însă semnificative și pentru parcursul de carieră al clerului local aflat sub jurisdicția arhiepiscopului și mitropolitului Ioan Vancea. Un prim aspect este cel al parohiilor în care nu funcționa un paroh ca titular și pentru care vizita canonică a consemnat de obicei că „preotul lipsește”, parohia în cauză fiind de regulă administrată de preoți titulari în parohiile din vecinătate. Astfel, dacă în protopopiatul Alba Iuliei avem o singură parohie de acest fel, în celelalte două structuri vizitate numărul este sensibil mai mare, 11 parohii fără preot titular în vicariatul făgărășan, 12 în protopopiatul Mureșului. Întâlnim apoi o anumită varietate de denumiri ale funcțiilor și oficiilor deținute de clerul local, în conformitate cu enunțurile legislației canonice din epocă. Astfel, la parohia Făgăraș, pe lângă vicarul foraneu Alexandru Micu, care este preotul titular, funcționează în calitate de capelan „moralistul” Demetriu Chiscerean³³. La Berivoiul Mic, alături de David Rădeș, parohul titular ajuns la respectabila vârstă de 94 de ani, îl găsim pe Andrei Rădeș, cel mai probabil fiul celui dintâi, în calitate de „cooperator”. Tot pe teritoriul vicariatului de Făgăraș, la Bucium, alături de Nicolae Dobrin, „moralist” și preot din 1841, funcționează Ioan Dobrin, foarte probabil fiul precedentului, ca mai sus, un preot mai tânăr, cu studii teologice complete, hirotonisit în 1871, de asemenea pe post de „cooperator”³⁴. În același oficiu de „cooperator” îl găsim la Tohanul Vechi pe Simeon Tămaș, „moralist”, preot din 1851, alături de parohul titular George Pandrea, tot „moralist”, hirotonisit de preot în anul 1929³⁵. În protopopiatul Mureșului, parohia Târgu-Mureș, alături de parohul titular Iosif Nyulasi, „în serviciu de 55 de ani”, îl găsim pe Vasile Hossu, „administrator protopopesic al Tractului Mureșului”, în calitate de „cooperator parohial”³⁶. În parohia mureșană Nirașteu, parohul Vasile Viciu, hirotonisit în 1824, și-a asociat fiul în calitate de „cooperator”, pe Alexiu Viciu, intrat în preoție din anul 1864³⁷.

Din exemplele citate mai sus, se desprind alte două aspecte interesante pentru viața religioasă a românilor uniți din arhiepiscopia. În primul rând, cazul de parohii în care

³³ *Ibidem*, f. 100 r.

³⁴ *Ibidem*, f. 116 r.

³⁵ *Ibidem*, f. 132 r.

³⁶ *Ibidem*, f. 170 r.

³⁷ *Ibidem*, f. 216 r.

alături de tată slujește fiul, o realitate de mai largă răspândire în ambele Biserici românești din Transilvania, urmând ca acesta să rămână mai departe în oficiu după moartea tatălui său, i-a determinat pe istorici să vorbească de existența unor adevărate „dinastii” preoțești” în viața religioasă a românilor din Imperiul austriac, devenit monarhie austro-ungară din anul 1867. În al doilea rând, găsim câteva cazuri de preoți mai longevivi ca parcurs al vieții, dar și ca vechime în oficiul preoțesc. Astfel, la Porumbacu de Jos vizita canonică îl găsește paroh pe Avisalom Bulicri, preot cu vechime de 55 de ani (hirotonisit în anul 1818!), secondat de Nicolae Comșuță, în oficiul preoțesc de 38 de ani³⁸. La Tohanul Vechi îl regăsim pe mai sus pomenitul George Pandrea, cu o vechime de 44 de ani în parohie. În parohia Târgu-Mureș este menționat venerabilul Iosif Nyulasi, cu o vechime de 55 de ani în oficiu³⁹. Un alt preot cu vechime în oficiu, de pe cuprinsul protopopiatului mureșan, Daniel Suciu Harhoiu din Uroiul Secuieșc, împlinea 50 de ani preoție în anul efectuării vizitei canonice, fapt pentru care a primit o distincție onorifică: „Cu această ocaziune On. Paroh Daniel Suciu Harhoiu serbându-și și jubileul sacerdotale de 50 de ani, luându-i-se în considerațiune servițiul îndelungat dus cu zel și acuratețe, se denumește de Vice-Arhidiacon onorariu.”⁴⁰

Elemente de „practică culturală”

Numim elemente de „practică culturală”, în cazul de față, disponibilitatea culturală mai generală a preoțimii de parohie, relația acesteia cu cartea și uzajul cuvântului scris dincolo de ceea ce ar fi astăzi „fișa postului”, obligațiile curente ale unui sacerdot din categoria pe care o avem în vedere, clerul local. În această ordine de idei, reflecția noastră pornește de la câteva întrebări. Dincolo de Sfânta Evanghelie și de alte cărți obligatorii în rânduiala curentă a cultului religios, mai avea un preot greco-catolic din arhiepiscopia Blajului a acestei perioade vreo relație cu cartea în viața de fiecare zi ? În ce măsură un preot paroh din cele peste 750 de parohii ale arhiepiscopiei blăjene avea o bibliotecă în casă, citea cărți cu titlu de delectare sau gazetele ? Mai mult de atât, în ce măsură au existat preocupări cărțurărești în rândurile clerului local din arhiepiscopia blăjeană, în sensul unor preocupări materializate prin colaborări la foile românești, sau a unor încercări de creație originală în domeniul istoriei, al literaturii, al interpretării teologice ? Cu alte cuvinte, pe lângă obligațiile sale curente „la amvon”, de slujire și pastorație, în ce măsură un preot era un „om al cărții” într-un sens mai larg ?

Toate acestea sunt întrebări de cercetare pe cât de pertinente, în opinia noastră, pe atât de greu de soluționat printr-un răspuns în absența unei baze documentare aferente. Dacă în ceea ce privește nivelul elitar, de vârf, al clerului greco-catolic din epocă, lucrurile stau ceva mai bine în sensul în care dispunem, în arhive, de fonduri personale ale arhierilor, canonicilor sau ale unor profesori de teologie de la școlile Blajului, de la nivelul clerului local, de parohie, nu a ajuns până la noi o documentație de această

³⁸ *Ibidem*, f. 56 r.

³⁹ *Ibidem*, f. 170 r.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 198 r.

factură. Nu ni s-au păstrat inventare de biblioteci ale preoților parohi, în lipsa cărora cercetarea nu poate trece prea mult de stadiul interogativ și de faza generalităților. Cu toate acestea, chiar în condițiile în care acest aspect a fost mai puțin studiat în istoriografia ecleziastică de la noi, considerăm că merită să schițăm măcar o posibilă abordare a subiectului.

Astfel, vizitația canonică din perioada 1873–1876, deși mult mai săracă în material empiric referitor la această problematică, ne permite totuși să ne facem o idee cu privire la disponibilitățile culturale ale preoșimii unite din arhiepiscopia, în raport cu cerințele și așteptările ierarhiei. La secțiunea a IV-a a *Protocolului vizitațiunii canonice*, intitulată *Despre casa parohială*, ultimul punct vizează existența arhivei și a bibliotecii în parohie: „6) Are parohia Matricolele și Protocoalele prescrise ? Unde sunt Cercularele ? Este Arhiv regulat ? Dar Bibliotecă ?”⁴¹ Așadar, în viziunea ierarhiei bisericești, în conținutul „standard” al unei case parohiale trebuia să se găsească, pe lângă arhiva cu actele administrației bisericești, și o bibliotecă. Situația de pe teren, așa cum o găsește vizita canonică din care cităm este de natură a contrazice puternic normativul oficial și așteptările ierarhiei. Vom spiciu în acest sens din consemnările pe care delegația blăjeană aflată în vizită canonică le-a notat în procesul verbal aferent fiecărei parohii în parte. Astfel, prima parohie vizitată dintre cele 12 aparținătoare de protopopiatul Alba Iuliei, Șard, prezintă următoarea situație: „Este Arhiv, numai să se prevadă cu ușă”, respectiv „Bibliotecă numai privată este”. La Ighiu se consemnează lipsa arhivei, iar despre bibliotecă nu se spune nimic: „Arhiv parohial nu este; să se facă fără amânare.” La Cricău „Arhiv și Bibliotecă nu este”, la Benic „Arhiv și Bibliotecă nu este: deci să se facă”, la Oiejdea „Arhiv nu este, deci să se facă fără amânare,” aceeași situație și la Sântimbru: „Arhiv să se facă fără amânare”. În parohia Coșlariu notațiile din procesul verbal al vizitei sugerează că lucrurile ar putea sta diferit: „Arhivul este împreună cu bibliotecă.”⁴²

Nici în vicariatul foraneu al Făgărașului vizita canonică prezidată de mitropolitul Vancea nu a avut șanse să găsească o situație mai bună, în ceea ce privește existența bibliotecii în interiorul casei parohiale. La cele mai multe parohii din cuprinsul acestei unități teritoriale a arhiepiscopiei se spune: „Bibliotecă nu este”, sau se consemnează inexistența deopotrivă a arhivei și a bibliotecii, așa cum este spre exemplu la Hurez, unde se spune: „Arhiv regulat nu este, asemenea nu este nici bibliotecă”, la Săsciori, „arhiv și bibliotecă nu este”, la Vaida Recea, „arhiv formal și bibliotecă lipsesc”. Nici măcar în Făgăraș, o parohie cu „220 gazde”, unde paroh titular este însuși vicarul foraneu Alexandru Micu, nu se consemnează existența unei biblioteci parohiale, procesul verbal al vizitei canonice menționează numai existența arhivei: „Este arhiv parohial și vicarial.” În rest, în toate celelalte parohii se menționează existența unor acte de administrație bisericească, dar „arhiv formal și bibliotecă nu este”⁴³.

⁴¹ Vezi, spre exemplu, *Ibidem*, f. 10 r.

⁴² *Ibidem*, ff. 4 r-48 r.

⁴³ *Ibidem*, ff. 53 r-143 r.

În protopopiatul Mureșului, procesele verbale ale vizitei consemnează invariabil și stereotip inexistența arhivei și a bibliotecii, cu excepția parohiei Târgu-Mureș, unde situația pare să fie conform așteptărilor: „Sunt Matricule, precum și protocoalele, Cercularele se păstrează în Archiv, este și bibliotecă.”⁴⁴ De-a dreptul surprinzător, dată fiind situația generală, la Săbad, o parohie în care „poporenii sunt 753 de inși”, se menționează existența bibliotecii: „Matriculele și protocoalele prescise toate le are. Cercularele sunt așezate în lada Bisericei. Archiv încă nu e! Bibliotecă este.”⁴⁵ În rest, în toate celelalte parohii vizitate, la arhivă și bibliotecă se consemnează fie împreună, fie separat, că ori „nu este”, ori „lipsesc”⁴⁶.

Aceste date seci consemnate în protocoalele celor trei vizite canonice din perioada 1873–1876 ne restituie o imagine semnificativă în felul său: inexistența bibliotecilor „instituționalizate” sub forma unui spațiu distinct în parohiile arhidiecezei. Sigur, nu avem o oglindă „la firul ierbii” privind situația din toate cele 39 de protopopiate ale arhidiecezei blăjene, în sensul că nu s-au păstrat procese verbale de vizitații canonice pentru alte protopopiate ale acesteia, dar putem presupune fără teama de a greși prea mult, că situația era cam peste tot aceeași. Sigur, acest aspect are o semnificație limitată: inexistența la nivelul parohiilor a unei situații standard dorite de ierarhia și de administrația centrală a arhidiecezei, care voia să vadă în fiecare parohie documentele administrative puse în ordine în arhivă și alături de aceasta, o bibliotecă parohială. Este vorba, cu alte cuvinte, de diferența dintre viziunea oficială, a centrului arhidiecezan, și realitățile locale, numeroase parohii cu situație materială precară, care înainte de a ajunge să amenajeze o bibliotecă trebuiau să depășească situații mult mai presante, precum întreținerea și repararea locașului de cult sau construirea unuia nou, respectiv susținerea unei școli confesionale. Sigur, aceste date nu spun mare lucru despre disponibilitatea spre lectură, despre „relația cu cartea” în ultimă instanță a preoților parohi, care puteau dispune foarte bine de propriile biblioteci „private”, așa cum ne sugerează situația întâlnită în parohia Șard din protopopiatul Alba Iulia. Consemnările vizitei canonice pe care am folosit-o în materialul de față sunt însă, din nefericire, lapidare și stereotipe, și nu înregistrează, separat de dotarea parohiei ca atare, și bunurile personale ale preoților slujitori, respectiv dacă aceștia aveau cărți în proximitatea lor sau, eventual, dacă erau abonați la foile românești ale vremii !

⁴⁴ *Ibidem*, ff. 171 r.

⁴⁵ *Ibidem*, ff. 213 r.

⁴⁶ *Ibidem*, ff. 145 r-217 r.

ANEXE

Protopopiatul Alba Iuliei⁴⁷

Nr. crt.	Parohia	Data vizitației canonice	Preotul	Nivel de calificare	Data instalării în oficiu
1.	Șard	9 iunie 1873	Nicolau Pop	„teolog de Sibiu”	1835
2.	Ighiu	10 iunie 1873	Ioachim Crișan	„teolog”	1868
3.	Bucerdea Vinoasă	10 iunie 1873	Nicolau Giurcă	„moralist”	1862
4.	Cricău	11 iunie 1873	Parohie vacantă, administrată de preotul Nicolae Giurcă, paroh în Bucerdea Vinoasă		
5.	Galda de Sus	11 iunie 1873	Demetriu Șeușan	„moralist”	1859
6.	Cetea	11 iunie 1873	Nicolae Raica	„moralist”	1853
7.	Benic	11 iunie 1873	Ioan Nobil	„teolog absolut”	1854
8.	Galda de Jos	11 iunie 1873	Teodor Velican	„teolog absolut”	1834
9.	Oiejdea	12 iunie 1873	Ștefan Groze	„teolog extern”	9 ianuarie 1873
10.	Galthiu	12 iunie 1873	Glimpiu Barbu	„teolog”	1864
11.	Sântimbru	12 iunie 1873	Clemente Papiu	„teolog absolut”	1861
12.	Coșlariu	12 iunie 1873	Ioan Handrea	„teolog absolut”	16 martie 1873

⁴⁷ Numele parohiilor din protopopiatul greco-catolic Alba Iulia, pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se mențin și în prezent. Enumerăm aici încadrarea administrativă actuală a acestor localități, în ordinea consemnării acestora în procesul-verbal al vizitei canonice de la 1873: **Șard** – sat în comuna Ighiu, jud. Alba; **Ighiu** – satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Alba; **Bucerdea Vinoasă** – sat în comuna Ighiu, jud. Alba; **Cricău** – satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Alba; **Galda de Sus** – sat în comuna Galda de Jos, jud. Alba; **Cetea** – sat în comuna Galda de Jos, jud. Alba; **Benic** – sat în comuna Galda de Jos, jud. Alba; **Galda de Jos** – satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Alba; **Oiejdea** – sat în comuna Galda de Jos, jud. Alba; **Galthiu** – ortografiat astăzi ca *Galtiu* – sat în comuna Sântimbru, jud. Alba; **Sântimbru** – satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Alba; **Coșlariu** – sat în comuna Sântimbru, jud. Alba.

Vicariatul foraneu al Făgărașului⁴⁸

Nr. crt.	Parohia	Data vizitației canonice	Preotul	Nivel de calificare	Data instalării în oficiu
1.	Racovița	21-22 septembrie 1874	Petru Florian	„teolog absolut”	1855
2.	Sărata	22 septembrie 1874	„Parohul lipsește”, parohia este administrată de preotul Nicolae Comșuță, paroh în Porumbacul de Jos		
3.	Porumbacul de Jos	22 septembrie 1874	Avisalon Bulicri Nicolae Comșuță	„moralist” „moralist”	1818 1836
4.	Porumbacul de Sus	22 septembrie 1874	Nicolae Stoichiță	„moralist”	1858

⁴⁸ Corespondența denumirilor de epocă ale localităților aflate în componența vicariatului foraneu al Făgărașului cu cele de astăzi, a se vedea în cele ce urmează (în ordinea consemnării lor în procesul verbal al vizitației canonice de la 1874): **Racovița** – azi *Racovița*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Sibiu; **Sărata** – azi *Sărata*, sat în comuna Porumbacul de Jos, jud. Sibiu; **Porumbacul de Jos** – azi *Porumbacul de Jos*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Sibiu; **Porumbacul de Sus** – azi *Porumbacul de Sus*, sat în comuna Porumbacul de Jos, jud. Sibiu; **Cârța Săsească** – azi *Cârța*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Sibiu; **Scoreiu** – azi *Scoreiu*, sat în comuna Porumbacul de Jos, jud. Sibiu; **Arpașu de Jos** – azi *Arpașu de Jos*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Sibiu; **Viștea de Jos** – azi *Viștea de Jos*, satul de reședință al comunei Viștea, jud. Brașov; **Drăguș** – azi *Drăguș*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Brașov; **Ucea de Sus** – azi *Ucea de Sus*, sat în comuna Ucea, jud. Brașov; **Beșimbac** – azi *Olteț*, sat în comuna Viștea, jud. Brașov; **Dridif** – azi *Dridif*, sat în comuna Voila, jud. Brașov; **Voila** – azi *Voila*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Brașov; **Dejani** – azi *Dejani*, sat în comuna Recea, jud. Brașov; **Hurez** – azi *Hurez*, sat în comuna Beclean, jud. Brașov; **Iași** – azi *Iași*, sat în comuna Recea, jud. Brașov; **Săsciori** – azi *Săsciori*, sat în comuna Recea, jud. Brașov; **Șevestreni** – azi *Săvăstreni*, sat în comuna Recea, jud. Brașov; **Telechi Recea** („Recea Telechiană”) și **Vaida Recea** („Recea Voivodală”) – sate prin comasarea cărora s-a format satul *Recea* de astăzi, reședința comunei Recea, jud. Brașov; **Lisa** – azi *Lisa*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Brașov; **Ludișor** – azi *Ludișor*, sat în comuna Voila, jud. Brașov; **Neto** – azi *Gura Văii*, sat în comuna Recea, jud. Brașov; **Pojorta** – azi *Pojorta*, sat în comuna Lisa, jud. Brașov; **Făgăraș** – azi *Făgăraș*, oraș în jud. Brașov; **Șona** – azi *Șona*, sat în comuna Mândra, jud. Brașov; **Berivoiul Mic** (Berivoii Mici) și **Berivoiul Mare** (Berivoii Mari) – formează astăzi satul *Berivoi* din comuna Recea, jud. Brașov; **Ileni** – azi *Ileni*, sat în comuna Mândra, jud. Brașov; **Copăcel** – azi *Copăcel*, sat în comuna Hârseni, jud. Brașov; **Răușor** – azi *Răușor*, sat în comuna Mândra, jud. Brașov; **Mărgineni/Margina/Marginea** – azi *Mărgineni*, sat în comuna Hârseni, jud. Brașov; **Bucium** – azi *Bucium*, sat în comuna Șinca, jud. Brașov; **Herseni** – azi *Hârseni*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Brașov; **Sebeș** – azi *Sebeș*, sat în comuna Herseni, jud. Brașov; **Grid** – azi *Grid*, sat în comuna Părău, jud. Brașov; **Șercaia/Sârcaia/Șerpeni** – azi *Șercaia*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Brașov; **Șinca Veche** – azi *Șinca Veche*, satul de reședință al comunei Șinca, jud. Brașov; **Ohaba** – azi *Ohaba*, sat în comuna Șinca, jud. Brașov; **Vad** – azi *Vad*, sat în comuna Șercaia, jud. Brașov; **Tohanul Vechiu** – azi *Tohanul Vechi*, localitate înglobată în orașul Zărnești, jud. Brașov; **Comana de Jos** – azi *Comăna de Jos*, satul de reședință al comunei Comăna, jud. Brașov; **Veneția de Jos** – azi *Veneția de Jos*, sat în comuna Părău, jud. Brașov; **Cohalm** – azi *Rupea*, oraș în jud. Brașov; **Homorod** – azi *Homorod*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Brașov; **Tecușul Român** – azi *Ticușul Nou*, sat în comuna Comăna, jud. Brașov.

5.	Cârța Săsească	22-23 septembrie 1874	Istrate Isaicu, cu fiul său Basiliu Isaicu („suplinește și oficiul de docente”)	„moralist”	1842
				„moralist”	1872
6.	Scoreiu	22 septembrie 1874	Ioan Pop David	„moralist”	1866
7.	Arpașu de Jos	23 septembrie 1874	David Bogdan	„moralist”	1844
8.	Viștea de Jos	23 septembrie 1874	„Parohul lipsește”		
9.	Drăguș	23 septembrie 1874	„Parohul lipsește”, parohia o administrează preotul Ioan Pop, paroh în Beșimbac.		
10.	Ucea de Sus	23 septembrie 1874	Moise Bursu	„moralist”	1858
11.	Beșimbac	24 septembrie 1874	Ioan Șerban Pop	„moralist”	-
12.	Dridif	24 septembrie 1874	Petru Opriș	„moralist”	1852
13.	Voila	24 septembrie 1874	Nicolae Șerban	„moralist”	1864
14.	Dejani	25 septembrie 1874	„Parohul local lipsește”, parohia este administrată de preotul George Trâmbițaș, paroh în Vaida Recea.		
15.	Hurez	25 septembrie 1874	„Parohul lipsește”, parohia este administrată de preotul Andrei Radeș, cooperatorul parohial de la Berivoiul Mic.		
16.	Iași	25 septembrie 1874	Ioan Florea	„moralist”	1841
17.	Săsciori	25 septembrie 1874	„Parohul locale Ioan Motoc suspins”, parohia se administrează de către preotul Iacob Micu, paroh în Șevestreni.		
18.	Șevestreni	25 septembrie 1874	Iacob Micu	„moralist”	1873
19.	Telechi Recea	25 septembrie 1874	Ioan Pop	„moralist”	1854
20.	Vaida Recea	25 septembrie 1874	George Trâmbițaș	„teolog extern”	1868
21.	Lisa	26 septembrie 1874	„Parohul lipsește, se administrează de către Parohii din Netot și Ludișor”.		
22.	Ludișor	26 septembrie 1874	Ioan Pop	„teolog extern”	1852
23.	Netot	26 septembrie 1874	Iosif Visoli	„moralist”	1854
24.	Pojorta	26 septembrie 1874	„Preotul lipsește, se administrează însă prin Moise Gavrilă Negrea, Preot și docente dirigințe în Vaida Recea, cărui(a) Exc<elen-ța> Sa Prea Sântitul Metropolit, luându-i în considerare starea materială mizeră, i-a dăruit 50 f<lorini>”.		

25.	Făgăraș	27 septembrie 1874	Alexandru Micu, „Parocu și Vicariu Foraneu” Demetriu Chiscerean, „capelan”.	„Teolog de la Viena”. „moralist”	1864 1863
26.	Șona	27 septembrie 1874	„Parohul lipsește, și administrează pp. Bucur Cojocaru și Moisă Câdea”.		
27.	Berivoiul Mic	28 septembrie 1874	David Radeș, „de 94 de ani”, paroh Andrei Radeș, cooperador.	-	-
28.	Berivoiul Mare	28 septembrie 1874	Samuil Socol	„moralist”	1872
29.	Ileni	28 septembrie 1874	„Parohul lipsește, se administrează prin preoții din jur, Georgiu Făt, Samuil Socol și Eutimiu Boeriu”.		
30.	Copăcel	28 septembrie 1874	Ioan Comșa	„moralist”	1871
31.	Răușor	28 septembrie 1874	Eutimiu Boeriu	„moralist”	1872
32.	Mărgineni	29 septembrie 1874	Matei Fulicea	„moralist”	1859
33.	Bucium	29 septembrie 1874	Nicolau Dobrin	„moralist”	1841
34.	Herseni	29 septembrie 1874	Georgiu Făt	„teolog extern”	1867
35.	Sebeș	29 septembrie 1874	Roman Demboiu	„teolog extern”	1852
36.	Grid	30 septembrie 1874	Ioan Crișan	„moralist”	1864
37.	Șercaia	30 septembrie 1874	Bucur Langa	„moralist”	1853
38.	Șinca Veche	30 septembrie 1874	Nicolau Raicu	„moralist”	1841
39.	Ohaba	30 septembrie 1874	Filimon Caba	„teolog absolut”	1853
40.	Vad	30 septembrie 1874	Arseniu Bunea	„teolog”	1844
41.	Tohanul Vechiu	1 octombrie 1874	Georgiu Pandrea, paroh Simeon Tamaș, cooperador	„moralist” „moralist”	1829 1851
42.	Comana de Jos	3 octombrie 1874	Aron Bordan	-	1867
43.	Veneția de Jos	3 octombrie 1874	Nicolau Sasebesi	„moralist”	1864
44.	Cohalm	4 octombrie 1874	„Parohul primariu lipsește. Parohul al doilea, George Spornicu, Teolog din Se-minariul gr<eco->or<ien-tal> în 1872, întors la S<fânta> Unire în 1873”.		
45.	Homorod	4 octombrie 1874	Andrei Boeriu	„moralist”	1861
46.	Tecușul Român	4 octombrie 1874	Șofron Cârlanea	„moralist”	1853

Protopopiatul Mureș-Oșorhei (Târgu-Mureș)⁴⁹

Nr. crt.	Parohia	Data vizitației canonice	Preotul	Nivel de calificare	Data instalării în oficiu
1.	Tofol	21 septembrie 1876	Ezechil Popp	„moralist”	1840
2.	Erneiul Mare	21 septembrie 1876	„Parohul lipsește, se administrează prin On. Domn Ezechil Pop, parohul Tofolului”.		
3.	Șard	22 septembrie 1876	Mihail Bucșa	„teolog”	1872
4.	Sz<ent> Lorint	22 septembrie 1876	Mihail Bucșa	„teolog”	1872
5.	Kebele Sz<ent> Ivány	22 septembrie 1876	Mihail Tătar	„moralist”	1855
6.	Agard	22 septembrie 1876	„Parohul lipsește, se administrează prin D. Mihail Tătar, parocul K. Sant Ivanului.”		M
7.	Iobbágyfalva	22 septembrie 1876	„Adm. Preot Nicolae Moldovan, parocul Andrasfalului”.		
8.	Andrasfalva	22 septembrie 1876	Nicolae Moldovan	„moralist”	1853

⁴⁹ Corespondența denumirilor de epocă ale localităților aflate în componența protopopiatului Târgu-Mureș cu cele de astăzi, a se vedea în cele ce urmează (în ordinea consemnării lor în procesul verbal al vizitației canonice de la 1876): **Tofol** – azi *Tofaláu*, sat în comuna Sângeorgiu de Mureș, jud. Mureș; **Erneiul Mare** – azi *Ernei*, jud. Mureș; **Șard** – azi *Șoard*, jud. Mureș; **Sz<ent> Lorint** – azi *Lăureni*, sat înglobat în Miercurea Nirajului, jud. Mureș; **Kebele Sz<ent> Ivány** – azi *Ivănești*, sat în comuna Livezeni, jud. Mureș; **Agárd** – azi *Poenița*, sat în comuna Livezeni, jud. Mureș; **Iobbágyfalva** – azi *Valea*, sat în comuna Vărgata, jud. Mureș; **Andrasfalva** – azi *Sântandrei*, sat înglobat în Miercurea Nirajului, jud. Mureș; **Szent-Háromság** – azi *Troița*, sat în comuna Gălești, jud. Mureș; **Oia** – azi *Vălenii*, sat în comuna Acățari, jud. Mureș; **Hărăscrac** – azi *Roteni*, sat în comuna Acățari, jud. Mureș; **Balintfaláu** – azi *Bolintineni*, sat în comuna Păsăreni, jud. Mureș; **B<aczkó> Mădăraș** – azi *Păsăreni*, jud. Mureș; **M<ureș> Oșorhei** – azi *Târgu Mureș*, oraș, reședința administrativă a jud. Mureș; **Mureș-Sântana** – azi *Sântana de Mureș*, jud. Mureș; **K<áposztás> Sz. Miklos** – azi *Nicolești*, sat în comuna Crăciunești, jud. Mureș; **Crăciunel** – azi *Crăciunești*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Mureș; **Menesiu/Meneșul de Câmpie** – azi *Herghelia*, sat în comuna Ceaușu de Câmpie, jud. Mureș; **Golomba** – azi *Porumbeni*, sat în comuna Ceaușu de Câmpie, jud. Mureș; **Bardoș** – azi *Bârdești*, sat în comuna Sântana de Mureș, jud. Mureș; **Șamșudul de Câmpie** – azi *Șincai*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Mureș; **Lechincioara** – azi *Lechincioara*, sat în comuna Șincai, jud. Mureș; **Mădărașul de Câmpie** – azi *Mădăraș*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Mureș; **Culpiul de Câmpie** – azi *Culpiu*, sat în comuna Ceaușu de Câmpie, jud. Mureș; **Bozediu** – azi *Bozed*, sat în comuna Ceaușu de Câmpie, jud. Mureș; **Ciavașul de Câmpie** – azi *Ceaușu de Câmpie*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Mureș; **Band/Bandul de Câmpie** – azi *Band*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Mureș; **Uroiul Secuiesc** – azi *Oroi*, sat în comuna Band, jud. Mureș; **Seușa Secuiască** – azi *Șăușa*, sat în componența orașului Ungheni, jud. Mureș; **Fechetăul Mădărașului** – azi *Negrenii de Câmpie*, sat în comuna Band, jud. Mureș; **Cuieșd** – azi *Cuieșd*, sat în comuna Pănet, jud. Mureș; **Pănet/Pănetul de Câmpie** – azi *Pănet*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Mureș; **Hartieu/Harțău** – azi *Hărțău*, sat în comuna Pănet, jud. Mureș; **Cit Sz. Ivan/Csitt St. Iván** – azi *Sântioana de Mureș*, sat în comuna Pănet, jud. Mureș; **Săbad/Săbadul de Câmpie** – azi *Voiniceni*, sat în comuna Ceaușu de Câmpie, jud. Mureș; **Mureș Sângeorgiu/Sângeorgiu de Mureș** – azi *Sângeorgiu de Mureș*, satul de reședință al comunei cu același nume, jud. Mureș; **Nirășteu** – azi *Ungheni*, oraș în jud. Mureș.

9.	Sz. Haromsag	23 septembrie 1876	„Parohul lipsește, se adm<inistrează> prin parocul Andrasfalăului D. Nicolae Moldovan.”		
10.	Oaia	22 septembrie 1876	„Parohul lipsește, se, administrează de D. Paroch al Harascracului, Ioanne Tolan.”		
11.	Hărăscrac	23 septembrie 1876	Ioan Tolan	„moralist”	1835
12.	Balintfalău	23 septembrie 1876	Vasile Șerban paroh, administrator al parohiei.	„moralist”	1852
13.	B<aczkó-> Mădăraș	23 septembrie 1876	Vasile Șerban	„moralist”	1852
14.	M<ureș-> Oșorhei / Târgul Mureșului	24 septembrie 1876	Iosif Nyulasi	„teolog, în ser-vițiu de 55 ani”.	1821
15.	Mureș-Sântana / Sântana de Mureș	25 septembrie 1876	Aron Matei	„moralist”	1859
16.	K<áposztás> Sz<ent> Miklos	25 septembrie 1876	„Parohul lipsește, se administrează prin D. preot Teodor Șerban de la Karacsonfalva.”		
17.	Crăciunel / Karacsonfalva	25 septembrie 1876	Teodor Șerban	„moralist”	1852
18.	Menesiu	26 septembrie 1876	Mihail Suci	„moralist”	1837
19.	Golomba	26 septembrie 1876	Administrator al parohiei: Demetriu Căliman, paroh în Ciavașul de Câmpie	„teolog”	
20.	Bardoș	26 septembrie 1876	Vasile Saltelechi	„teolog”	1873
21.	Șamșudul de Câmpie	27 septembrie 1876	Ioan Rațiu	„teolog absolut”	1876 („funcționează ca preot de 4 luni”)
22.	Lechincioara	27 septembrie 1876	Administrator al parohiei: Nicolae Berian, paroh în Culpiul de Câmpie	„teolog extern”	
23.	Mădărașul de Câmpie	27 septembrie 1876	Ioan Florian	„teolog”	1868
24.	Culpiul de Câmpie	27 septembrie 1876	Nicolae Berian	„teolog extern”	1873
25.	Bozediu	27 septembrie 1876	Teodor Mureșan	„moralist”	1864
26.	Ciavașul de Câmpie	26 septembrie 1876	Demetriu Căliman	„teolog”	1871
27.	Band	28 septembrie 1876	Demetriu Florian	„teolog”	-

28.	Uroiul Secuiesc	28 septembrie 1876	Daniel Suciu Harhoiu	-	1826 („funcționează de 50 de ani”). „Cu această ocaziune On. Paroh Daniel Suciu Harhoiu serbându-și și jubileul sacerdotale de 50 de ani, luându-i-se în considerațiune servițiul îndelungat dus cu zel și acuratețe, se denumește de Vice-Arhidiacon onorariu.”
29.	Seușa Secuiască	28 septembrie 1876	„Administratoriu Ioan Precup, parohul Șeuliei de Câmpie.”		
30.	Fechetăul Mădărașului	28 septembrie 1876	Ioan Florian	„teolog”	1868
31.	Cuieșd	29 septembrie 1876	„Parohul lipsește, se administrează prin On. Domn Georgiu Mureșan, parohul Harticului.”		
32.	Pănet	29 septembrie 1876	„Parohul lipsește, se administrează prin parohul Harticului.”		
33.	Hartieu	29 septembrie 1876	George Mureșan	„moralist”	1844
34.	Cit Sz. Ivan	29 septembrie 1876	„Lipsește preotul, se administrează prin Alexiu Viciu, cooperare în Nirășteu.”		
35.	Săbad	20 septembrie 1876	Mihail U. Chendi	„teolog”	1867
36.	Mureș Sângeorgiu / Sângeorgiu de Mureș	21 septembrie 1876	Nicolae Laszlo	„moralist”	1854
37.	Nirășteu	25 septembrie 1876	Vasile Viciu, paroh, „moralist” Alexiu Viciu, cooperare	„moralist” -	1852 1864